

УДК 343.131.

ORCID id <https://orcid.org/0000-0001-8762-7524>**Кацавець Руслан Сергійович,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного і
адміністративного права
юридичного факультету**Інституту управління та технологій
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна*

ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ: ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК

***Анотація.** Питання вікової психології порушувалося ще за античних часів. Витоки знань, що належать грецьким філософам, базувалися на віковій психології ранньої стадії розвитку людини (дитячо-підлітково-юнацький період). Згодом підґрунтям розвитку вікової психології стала значна кількість концепцій сутності особистості. Зокрема, психоаналізу Зігмунда Фрейда, біхевіоризму Джона Уотсона, когнітивної теорії Жана Піаже, гуманістичного підходу Абрахама Маслоу. Почали з'являтися концепції щодо психології дорослих і людей похилого віку.*

Нові концепції аналізу вікового розвитку виявлялися у сфері класичних напрямків психології. Вирізняються певні тенденції, що різнобічно висвітлюють особистість. Вікова психологія тісно пов'язується з іншими науками.

В Україні вікова психологія популяризується. Явища вікового розвитку особистості досліджуються в інституціях, розглядаються на конференціях, висвітлюються у працях вчених. Особлива увага концентрується на дослідженнях особливостей розвитку у дітей.

Сучасна вікова психологія спирається на результати надбавь, що набувалися упродовж віків і продовжує накопичувати знання, виявлені внаслідок змін, що відбуваються у реальному житті людини на всіх етапах існування.

Ключові слова: вікова психологія, вікова динаміка розвитку, особистість, спостереження, самоспостереження, психіка, психічний розвиток, вікова періодизація, експеримент, генотип, зрілість.

***Summary.** The question of age psychology was raised in ancient times. The origins of knowledge belonging to Greek philosophers were based on the age psychology of the early stages of human development (childhood and adolescence). Ancient thinkers sought to substantiate ideas important for age psychology about the content of mental development, differences of mental qualities, factors of mental development, stages of development of mental functions.*

Undoubtedly, the basis of the development of age psychology has become a large number of concepts of the essence of personality. In particular, Sigmund Freud's psychoanalysis, John Watson's behaviorism, Jean Piaget's cognitive theory, Abraham Maslow's humanistic approach, and others. Subsequently, the concept of psychology of adults and the elderly began to emerge. And this is an important step in scientific

development, because earlier - age-old psychology was based only on the psychology of children, adolescents and young men.

Particularly dynamic development of age psychology was acquired in the second half of the XX - early XXI century. It was a way to humanize social life. The development of child psychology intensified, which was determined by the requirements of pedagogical theory and practice. Valuable ideas of age psychology were formed as a result of studies of general psychological and pedagogical phenomena. New concepts of the analysis of age development were revealed in the field of classical directions of psychology. There are also some trends that cover the personality in different ways.

According to scientists, age-related psychology has links with other sciences: pedagogy, which nourishes the theoretical basis in order to properly organize the education and upbringing of children and young people; with human anatomy and physiology (issues of the physiological basis of mental development); and philosophy is the methodological basis for developing questions about the formation of personality, its vision of society.

Age psychology is popularized in Ukraine. The phenomena of age-related personality development are investigated in institutions, considered at conferences, covered in the writings of scientists. Particular attention is focused on studies of developmental features in children.

According to scientists, now the development of age psychology is determined, in particular: by expanding the chronology of the study of mental development; creation of integrated concepts; combination of scientific aspects in different fields of knowledge; improvement of research methods and methods.

Therefore, modern age psychology relies on the results of the acquisitions that have been acquired over the centuries and continues to accumulate knowledge revealed as a result of changes occurring in real life at all stages of life.

Keywords: age psychology, age dynamics of development, personality, observation, self-observation, psyche, mental development, age periodization, experiment, genotype, maturity.

Вікова психологія – це галузь психологічної науки, що вивчає закономірності розвитку та функціонування психіки людини на всіх етапах її індивідуального життя.

Питання вікової психології порушувалося ще за античних часів. Витоки знань, що належить грецьким філософам, базувалися на віковій психології ранньої стадії розвитку людини (дитячо-підлітково-юнацький період). Аналізуючи поняття душі, з'являлися припущення про її динаміку упродовж життя людини. Наприклад, Геракліт вважав, що душа розвивається і залежить від законів космосу, а у силу віку – стає мудрішою. Демокріт стверджував, що моральність людини не є природженим фактором, а формується у результаті виховання. Це орієнтує на те, щоб людину навчити гарно мислити, говорити, працювати. Моральні засади розглядав Сократ. На його думку, людина повинна пізнати суть блага, оскільки вона розумом диференціює добро і зло. І, відповідно, чинить до цих знань.

Прикметне бачення у Платона і Арістотеля. Так, Платон започаткував ідею саморозвитку; сконцентрував увагу на необхідності гармонії душі і тіла. Філософ підкреслював, що людина володіє силою справжнього внутрішнього впливу на себе

та на свої здібності. Арістотель аналізував розвиток пізнавальних процесів людини, зміни її характеру упродовж життя; наголошував на необхідності використання різних виховних методів у період зростання дитини. Особливу увагу надавав афектам, що виникають незалежно від волі людини. Ствердно переконував у важливості виховання почуттів у дитини; підкреслював роль мистецтва, яке збуджує певні емоції, сприяє очищенню від афекту, виховує почуття культури. У його вченні виокремлено онтогенетичні етапи розвитку певних пізнавальних функцій – відчуття, пам'ять, мислення. Зокрема, охарактеризовано душевні якості людей відповідно до віку, соціального становища, професії.

Античні мислителі прагнули обґрунтувати важливі для вікової психології ідеї щодо змісту душевного розвитку, відмінностей душевних якостей, чинників психічного розвитку, етапів розвитку психічних функцій.

Пізніше питанням вікової психології опікувався французький мислитель Рене Декарт. Зокрема, опановуючи суть свідомості, він зробив висновок про існування ідей. А саме: породжених людиною (пов'язані з чуттєвим досвідом людини, дають знання про певні явища; однак не можуть допомогти пізнати об'єктивні закони навколишнього світу); ідей набутих (теж несуть знання про окремі сторони навколишньої дійсності, ґрунтують на досвіді однієї людини та є узагальненням досвіду різних осіб); ідей вроджених (дають людині знання про сутність навколишнього світу і закони її розвитку; відкриті розуму і не мають потреби у додатковій інформації від органів чуття). Ідеї вікового розвитку особистості філософ виклав у вченні про пристрасті, сконцентрував увагу на їх причинах і джерелах; висвітлив характеристику і класифікацію, виховання почуттів, саморозвиток. Він доводив абсолютні можливості людини щодо керування пристрастями. А ось засобами у боротьбі з небажаними пристрастями мислитель вважав розум і волю. «Щоб удосконалити розум, потрібно більше міркувати...»; «Я мислю, отже, існую...» (Рене Декарт).

Французький письменник і філософ Жан-Жак Руссо стверджував, що людина від природи добра, але її дивовижно зіпсувала цивілізація. Він бачив необхідність природовідповідного навчання (не зовнішнє наслідування природи, а необхідність внутрішньої гармонійності та природності розвитку людини). У результаті було науково обґрунтовано вимогу зважати на індивідуальні відмінності людей. Це давало можливість вибудовувати навчання з урахуванням психологічного розвитку людини.

З погляду голландського мислителя Бенедикта Спінози, на різних етапах життя людини на основі первинних афектів – бажання, задоволення, незадоволення – виникають інші пристрасті, шляхом зміни уявлення про предмет, у силу співпереживання і за асоціацією. Тому афекти різних людей мають індивідуальні ознаки, і відрізняються так, як одна людина – від іншої.

Німецький філософ, фізик, історик Готфрід Лейбніц відстоював цілісний підхід до людини, але мав дещо іншу думку стосовно єдності тілесного і психічного, вважаючи основою духовне начало.

У становленні вікової психології дитини важливу роль відіграли дослідження англійського ембріолога і психолога Віктора Прейєра. Він намагався цілісно проаналізувати питання на основі постійних досліджень. Учений не лише розкривав зміст дитячої душі та розглядав розвиток пізнавальних процесів, мовлення, емоцій,

а й прагнув навчити дорослих розуміти дітей. Саме на це орієнтує його популярна праця «Душа дитини».

Безперечно, підґрунтям розвитку вікової психології стала велика кількість концепцій сутності особистості. Зокрема, психоаналізу Зігмунда Фрейда, біхевіоризму Джона Уотсона, когнітивної теорії Жана Піаже, гуманістичного підходу Абрахама Маслоу та інших. Згодом почали з'являтися концепції щодо психології дорослих і людей похилого віку. А це – важливий крок у науковому розвитку, адже раніше – вікова психологія базувалася лише на психології дітей, підлітків, юнаків.

Особливо динамічного розвитку вікова психологія набула у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Це був шлях до гуманізації суспільного життя. Активізувався розвиток дитячої психології, що зумовлювалося вимогами педагогічної теорії і практики. Цінні ідеї вікової психології сформувалися у результаті досліджень загальнопсихологічних та педагогічних явищ. Нові концепції аналізу вікового розвитку виявлялися у сфері класичних напрямків психології. Також вирізняються певні тенденції, що різнобічно висвітлюють особистість.

Завважимо, для кожного віку людини характерним є зв'язок із зовнішнім середовищем. Це взаємовідносини у соціумі; розуміння суспільних інтересів; вплив близького оточення (родина, друзі, колеги) і формування власного бачення. Отже, дослідження динаміки змін психіки людини у силу вікових періодів – один зі ствердних чинників даного напрямку.

На думку вчених, нині розвиток вікової психології визначається, зокрема: розширенням хронології дослідження психічного розвитку; створенням інтегральних концепцій; поєднанням наукових аспектів у різних сферах знань; удосконаленням методики і методів дослідження.

Відтак, сучасна вікова психологія спирається на результати надбань, що набувалися упродовж віків і продовжує накопичувати знання, виявлені внаслідок змін, що відбуваються у реальному житті людини на всіх етапах існування [1].

В Україні вікова психологія популяризується. Явища вікового розвитку особистості досліджуються в інституціях, розглядаються на конференціях, висвітлюються у працях вчених. Особлива увага концентрується на дослідженнях особливостей розвитку у дітей – сприймання, пам'яті, уваги, мислення, мовлення, емоцій, вольових процесів тощо. Прикметними є джерела з питань вікового та індивідуального становлення і розвитку особистості у молодшому, середньому і старшому віці; формування спонукальної сфери, свідомості та самосвідомості; розвитку самосвідомості у дітей. Низку досліджень присвячено питанням виникнення і розвитку у дітей та молоді здібностей до музики, малювання, математики. Цікавими є дослідження генезису саморегуляції як фундаментальної функції особистості; становлення навчальної діяльності дітей дошкільного віку; впливу навчання на розвиток перцептивних дій; довільного запам'ятовування; викладення суджень; мовлення тощо.

Здійснимо короткий екскурс до витоків виникнення і розвитку вікової психології, що започатковували відомі люди в Україні за минулих епох.

Василь Суразький. На його, думку лише зосередившись на внутрішньому світі духовного розуму, зваживши на зовнішню мудрість, силу знань, висвітлених у Святому Письмі, можна зрозуміти Божественну істину. А розвиток духовності – це

розвиток інтелектуально-емоційно-вольового комплексу внутрішньої суті особистості.

Клірик Острозький. Стверджував, що орієнтирами особистісного та суспільного розвитку людини є моральні цінності. Необхідною умовою морального життя та духовного становлення є свобода.

Дем'ян Наливайко. Його бачення – потреба світської освіти для гуманізації людських стосунків. Адже процес становлення гуманізму відбувається на сімейному рівні – наслідування; освітньому – цілеспрямований процес; на рівні самовиховання особистості, що є узагальненням сімейного та освітнього. А чинником у становленні моральної свідомості особистості просвітник вважав сумління.

Симон Пекалід. Особливу увагу у формуванні гуманізму приділяв внутрішньому, морально-психологічному фактору. А саме: толерантності, що пов'язувалась з добровільним самообмеженням, співчуттям, відповідальністю. Це – внутрішнє прагнення свідомості, що здійснюється на основі досвіду, переживання, співчуття, переконань.

Григорій Сковорода. Обстоював ідеї гармонії тілесного і духовного в людині; зв'язок між самопізнанням і формуванням сенсу життя. Головною метою життя філософ вважав пізнання Бога. Григорій Сковорода намагався пізнати сенс життя стосовно його мети. Філософ стверджував, що життєве призначення людини, сенс її життя полягають у переході від зовнішнього (неістинного) до внутрішнього (істинного). І це справа не окремого аспекту пізнання, а всього життєвого шляху.

Іван Франко. У його багатоспектровій літературній і науково-публіцистичній спадщині широко представлені ідеї вікової психології. Для нього питання особистості пов'язувалась з вихованням дітей. Зокрема, на це орієнтує ряд оповідань. Насамперед, він розумів людину як соціальну одиницю, характер якої залежить від умов суспільного буття. Так письменник змальовував процес становлення особистості обдарованого учня, який наполегливою працею і за підтримки улюбленого вчителя досягнув великих успіхів. «Обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, ... чесним розумом, він (учень – за літ. дж.) із тими вродженими дарами єднав велику пильність і працьовитість...».

Степан Балей. Розглядав психічний розвиток дитини як постійний процес пізнання. На його думку, кожен віковий період характеризується певним способом пізнання.

Валеріан Горбачевський. Вважав, що «віра у Бога стає для мислячої людини категоричним імперативом, бо дає людському духові обпертя». Без віри у Бога душа дитини, дорослого і літньої людини стає пустою, бо замість віри у ній укорінюється скептицизм і нігілізм. Завдяки вірі у Бога людина зберігає душевну рівновагу і впевненість.

Григорій Костюк. За його ініціативою створено Український інститут психології. Висвітлюючи у працях співвідношення біологічного та соціального в онтогенезі людської психіки, вчений спростував однобічні тлумачення психічного розвитку. Григорій Костюк обґрунтував теорію, що навчання й виховання є визначальними чинниками, які зумовлюють розвиток психіки. Вчений завважує: «Віковий і диференційний аспекти онтогенетичного розвитку людської психіки пов'язані між собою...» [2].

Предмет вікової психології (як галузі психологічної науки) – це вікова динаміка психіки людини, закономірності розвитку психічних процесів і властивостей на різних етапах її індивідуального життя.

У системі вікової психології вирізняються такі галузі: дитяча психологія, психологія молодшого школяра, психологія підлітка, психологія ранньої юності, психологія дорослої людини, психологія старості (геронтопсихологія). Вікова психологія нерозривно пов'язана з педагогічною. Це коментується спільним об'єктом дослідження: особистістю, яка розвивається. Обидві галузі психології розглядають взаємодію дитини і дорослого: дитина аналізується у процесі навчання і виховання. Ось як пише Абрахам Маслоу: «Ми повинні навчати дітей бути творчими особистостями...».

Завдання вікової психології у поєднанні з педагогічною виділяють такі групи: методологічні, теоретико-пізнавальні, практичні.

Методологія – система принципів і способів організації та побудови теоретично-практичної діяльності. Тож загальні методологічні завдання розуміють як формулювання загального філософського підходу, способів пізнання, що застосовується дослідниками. А спеціальні методологічні завдання – являють формулювання методологічних принципів, визначення конкретних методичних прийомів дослідження. Зокрема, до основних питань спеціальної методології належать: рушійні сили психічного розвитку людини; співвідношення навчання і розвитку, вікова періодизація.

Теоретико-пізнавальні завдання. Мета – накопичення знань щодо закономірностей та механізмів розвитку психіки дитини. Розробка понятійного апарату. У сфері теоретичних питань сучасної вікової та педагогічної психології вирізняються: виявлення рівня зрілості особистості; актуальних і потенціальних можливостей у різні періоди життя; співвідношення інтелектуальних і особистісних змін у психічному розвитку; складання концептуальної моделі материнства; наукове прогнозування розвитку психічних ресурсів дитини.

Практичні завдання. Їх вирішення розширює можливості практичного застосування надбань вікової та педагогічної психології. Тут актуальними практичними завданнями є: питання дитячої діяльності та спілкування; психологічної допомоги у період різних вікових криз; гуманізації навчально-виховного процесу та проблемних дітей.

Вікова психологія, як самостійна наука, виокремилась шляхом накопичення наукової інформації з питань закономірностей роботи психіки людини впродовж її онтогенезу. Це дало можливість систематизувати та впорядкувати вікову психологію за допомогою галузевої структури. У структурі вирізняються такі аспекти психології:

- дитяча – вивчає психіку дитини від зародження до 10 років;
- підліткова – орієнтує на вивчення психологічних особливостей підлітків 10 – 15 років
- юнацтва – ілюструє розвиток психіки людини з 15 до 21 року;

- ранньої та середньої дорослості – подає зміст і зміни психіки особистості впродовж 21 – 60 років; цей період умово вирізняє зрілий дорослий вік 40 – 60 років.
- людей похилого віку (геронтопсихологія) – акумулює психологічні особливості людини після 60-річного віку.

За твердженнями вчених, вікова психологія має зв'язки з іншими науками: педагогікою, якій підживлює теоретичну основу з метою правильної організації навчання і виховання дітей та молоді; з анатомією та фізіологією людини (питання фізіологічного підґрунтя психічного розвитку); а філософія – є методологічною базою для розробки питань щодо формування особистості, її бачення соціуму.

Предмет вивчення вікової психології (закономірності розвитку психіки людини) найбільш споріднює її з такими галузями психології: загальна, педагогічна, соціальна, спеціальна, сімейна, диференціальна.

Мета вікової психології – це спосіб наукового вивчення змісту та механізмів психічного розвитку людини упродовж її онтогенезу.

За науковими джерелами, у віковій психології використовуються методи, що дають уявлення про індивідуальні особливості людини. Так, порівняльний метод. Спостерігаються різні за віком діти або групи, аналізуються особливості розвитку та прояви формування психіки.

Окрім того, у віковій психології використовується лонгitudний метод. Об'єктом дослідження може бути дитина – від певного періоду і до її дорослості (протягом місяців, років). Сенс – виявити розвиток психічних функцій, їх зміни у період становлення особистості. До речі, метод не легкий у силу довготривалості.

А ось комплексний метод – досить специфічний. Характеризується поєднанням регулярного системного вивчення досліджуваних різних вікових груп протягом певних проміжків часу. Тож особливості цього методу дають можливість виявити еволюційні зміни та закономірності психічного розвитку.

До найважливіших емпіричних методів, що слугують у віковій психології, належать спостереження та експеримент. Вони мають декілька модифікацій.

Спостереження є методом психологічного дослідження в тому випадку, якщо, спугуючись ним, не обмежується описом явищ, а коментують їх психологічну природу. Варто звернути увагу на відмінність наукового (спланованого) і життєвого (не організованого, випадкового) спостереження.

Тут вирізняються методи: включені і невключені спостереження; самоспостереження (як допоміжний метод). Наприклад, самоспостереження практикується щодо досліджуваних старшого віку (з підліткового). Дослідницькі завдання подібні до спостереження, але суб'єктом вивчення є сам досліджуваний.

Експеримент відіграє провідну роль у психологічному дослідженні. Він може бут констатуючий і формуючий. Перший – це вивчення наявних психічних фактів без зовнішнього втручання. Другий – це дослідження психічних якостей особистості у процесі навчання і виховання.

Використовуючи експеримент, дослідник сам створює умови які виявляють задану психічну якість досліджуваного; може неодноразово повторювати дослід, аби перевірити здобуті знання. Цей метод поділяється на лабораторний і природний. Отже, лабораторний має широке застосування, оскільки дає можливість

створити належні умови, що визначають поведінку досліджуваного. Але результати виявлення не однакові. Адже експериментатор, процедура, впливають на досліджуваного. З погляду вчених, це не єдиний спосіб пізнання психічного. Отож, щоб уникнути подібного, запропоновано ідею природного експерименту. Це – вивчення психічних особливостей досліджуваного у звичних для нього умовах стосовно віку (зокрема, у школах практикується як психолого-педагогічний експеримент).

На думку вчених, застосування у віковій та педагогічній психології лабораторного експерименту поступається природному. Цінним тут є формуючий експеримент (навчальний і виховний). Він допомагає відстежити зміни психічної діяльності дітей у результаті активного впливу дослідника на досліджуваного (педагог – учень); можливості вносити зміни під час експерименту, повторного проведення дослідження, застосування апаратури з метою об'єктивного записування результатів [1].

Серед методів дослідження індивідуальних і вікових відмінностей дітей чільне місце посідає близнюковий метод. Його запозичено з диференційної психології. Тут досліджується подібність і відмінність. Це орієнтує на вирішення одного з головних питань вікової психології: взаємозв'язок біологічної та соціальної обумовленості розвитку психіки.

У всі віки особливий інтерес виявлявся до народження близнюків. Древні вважали, що близнюки – посланці Бога. Обоженювали їх, намагалися побачити щось загадкове. Тому часто бажане видавали за реальне. У наш час близнюки є не лише двоє, а і троє, четверо немовлят. Вчені таке явище пояснюють, зокрема, гормональною стимуляцією (у зв'язку з лікуванням безпліддя) та низкою інших причин. Але, у будь-якому випадку, близнюки – це велика радість; щастя, дароване долею.

Досить багато дискусій ведеться з приводу виховання близнюків. Зокрема, щодо одягання, придбання іграшок тощо. Одні вважають, що потрібно купувати все однакове, інші – навпаки. «У дітей-близнюків, які мають ідентичні генотипи... часто формуються різні емоційні, вольові, характерологічні риси...», – завважував Даниїл Ельконин. Тож батькам краще знати, що добре для їхніх малюків. Якщо батьківського досвіду замало, бажано звернутися до кваліфікованих фахівців [2].

Література:

1. Руслан Кацавець. Вікова психологія. Навчальний посібник. К.: Алерта, 2019. – 112 с.
2. Руслан Кацавець. Юридична психологія. Навчальний посібник. 2-е вид. К.: Алерта, 2019. – 150 с.
3. 1000 цитат від великих і знаменитих. Навчальний посібник / Упорядник – Руслан Кацавець. – К.: 2018. – 140 с.